

**МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ:
ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ**

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
М.ДРАГОМАНОВА**

Серед політичних мислителів другої половини XIX ст. провідне місце належить М.П.Драгоманову. Його по праву називають першим українським політологом, фундатором української політичної думки.

Народився М.Драгоманов 30 вересня 1842 року в м.Гадячі на Полтавщині в дрібній дворянській сім'ї. Особистість Михайла формувалася серед простого люду, який оточував його в молоді роки. Навчався в Полтавській гімназії, де йому до вподоби були гуманітарні науки, зокрема українська історія козацького періоду, коли український народ вів боротьбу за кращу долю. Вчитель історії привив йому інтерес до праць французьких просвітників Вольтера, Монтеск'є, Руссо, Дідро. Володіючи французькою мовою, він читав їх твори в оригіналі. Сам Драгоманов згадує, що читання цих французьких мислителів привело його до того, що він сам згодом став першим українським просвітником.

У 1859 році допитливий юнак вступає на історико-філологічний факультет Київського університету. З цього університету уже вийшло чимало українських діячів. Він завжди був індикатором суспільних суперечностей. Під час навчання М.Драгоманов вступає на освітянську ниву, викладає в недільній школі на Поділлі, а після її закриття – у Тимчасовій педагогічній школі. Після закінчення університету він не пориває з педагогічною діяльністю, працює у 2-й Київській гімназії. Просвітицька діяльність приводить М.Драгоманова в 1863 році до Київської громади. Тут він знайомиться з професорами В.Антоновичем, М.Житецьким, М.Лисенком та іншими діячами Київської громади. Свої творчі пошуки і практичну роботу спрямовує на зближення школи з життям, охоплення освітою широких мас, максимальне підвищення їх ефективності.

З великим інтересом вивчає М.Драгоманов свого попередника по Київському університету М.Костомарова. Вивчивши працю М.Костомарова «Две русские народности», М.Драгоманов приходить до висновку, що великороси і малороси – це дві цілком окремі і відмінні народності, дві цілком окремі національності. Статтю М.Костомарова, що була у 1861 році надрукована в журналі «Основи», М.Драгоманов влучно назвав «Азбука українського націоналізму» (В.Скиба, В.Горбатенко, В.Туренко. Вступ до політології. – К.: «Основи», 1998. – С.314).

Формування М.Драгоманова як вченого відбувалося в тісному зв'язку з його політичною діяльністю, за яку він уже в 60-х роках XX ст. потрапив під поліцейський нагляд.

Для вирішення українського питання, яке він пов'язував з вирішенням питань інших слов'янських і неслов'янських народів, привело вченого до

думки про необхідність глибокого вивчення західноєвропейської історичної і політичної науки та соціально-політичного становища слов'ян, зокрема які не мали своєї державності. Він захоплюється популярними на той час соціалістичними ідеями, але разом з тим переконується в необхідності постановки демократичного питання по всій Східній Європі, що власне стає основою його політичних поглядів. У пошуках реального і об'єктивного критерію духовного розвитку М. Драгоманов звертається до здобутків тогочасної західноєвропейської науки і знаходить його в ідеї суспільно-культурного прогресу та в діалектиці, які посідали центральне місце в найбільш поширених тоді суспільно-політичних програмах і в соціально-філософських теоріях.

М. Драгоманов намагається перенести ідею прогресу на український політичний ґрунт, ототожнює її з ідеєю духовно-морального, економічного й політичного розвитку суспільства.

У 1871 році Київський університет надає М. Драгоманову відраджання за кордон у Західну Європу, де він перебував протягом трьох років. Він стажувався в університетах Берліна, Праги, Відня, Гайденберга, Флоренції, Львова, попрацювавши в архівах багатьох європейських міст та прослухавши курси лекцій провідних європейських вчених, в тому числі і фундатора європейської політології М. Вебера. Він з головою заглибився як вчений і публіцист у ті перипетії, які відбувалися в тодішній Європі. Свої політичні погляди він викладає у статтях «Восточная политика Германии и обрусение», «Евреи и поляки в Юго-Западном крае». У цих працях він проводить ідею визволення слов'ян, зокрема в Російській імперії та Австрійській монархії.

М. Драгоманов був обізнаний і з марксистськими ідеями. Він поділяє марксистську ідею, що соціалізм як більш прогресивний лад може виникнути лише у передових розвинутих країнах, а також визнавав постулат Маркса щодо політики і держави як надбудови над економічним базисом. Він також позитивно ставився до Спенсерівської теорії еволюції як різнобічної диференціації й розвитку людського суспільства. Основою політичних поглядів М. Драгоманова є принцип еволюції. Про це він сам писав: «Будучи соціалістом по своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високому розвитку мас, через що й досягне більше при допомозі духовної пропаганди, ніж кривавих повстань» (М. Драгоманов. Вибрані твори. Автобіографія. – Прага, Нью-Йорк, 1937. – С. 75).

М. Драгоманов перший розпочне процес пробудження соціально-політичного життя в Галичині, а також процес об'єднання інтелігенції різних земель України. Сам М. Драгоманов почав листування з відомими галицькими політичними і культурними діячами І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, а трохи пізніше – із закарпатським письменником А. Кралицьким і професором Мукачівської гімназії Й. Кішом.

Ознайомившись з галицькими і закарпатськими культурно-політичними діячами, М. Драгоманов показав їх величезну відсталість від західноєвропейських наукових і політичних ідей.

Заслугує на увагу політична програма М. Драгоманова. Цю програму він побудував на п'яти провідних принципах, а саме:

по-перше, визнання за державою з її політичною системою і конституцією можливості координації соціально-економічного і політичного життя, створення конституційно-репрезентативних систем;

по-друге, ідея еволюції існуючої політичної системи як засобу проведення широких політичних реформ;

по-третє, визнання вирішального значення за ідеєю культурництва, тобто думка про те, що визвольна боротьба має вестися просвітницькими засобами, і культура може стати основою для функціонування майбутньої республіканської держави;

по-четверте, євроцентризм, тобто переконання, що історичний процес в Росії має пройти той самий політичний шлях, що і в країнах Західної Європи;

по-п'яте, ідея федерації і «громадівського соціалізму» як вирішальної умови перебудови царської Росії на автономічних засадах.

У концепції М. Драгоманова, в його духовному арсеналі не було поняття нації як чогось органічного, історичного, кінцевого, нерозривного і вищого над будь-якою територіальною організацією.

Нам, нащадкам і спадкоємцям його духовного надбання, необхідно також бачити помилки і прогалини в його ідеалах, як і їх позитивні і тривкі прикмети. І. Франко в праці «Ukraina iredenta» писав: «Ті «драгоманівці», що з його імені та з його творів роблять якогось фетиша, якого при всякій нагоді вільно тільки хвалити, а ніяк не вільно критикувати, роблять тим дуже лиху прислугу не лише нашому національному розвоєві, але також репутації драгоманівської школи» (І. Франко. «Ukraina iredenta». – Кн.: Політологія кінця XIX – першої половини XX ст. Хрестоматія. – Львів: Вид-во «Світ», 1996. – С. 110).

Повернувшись в Київський університет після трирічного закордонного відраджання, М. Драгоманов входить в табір народовців, з якими його єднало переконання в необхідності знищення абсолютично-монархічного ладу в Росії. М. Драгоманов проте не підтримував народників у всіх їх поглядах, зокрема в європейському конституціоналізмі. Активізація діяльності народників привела до репресій з боку царського уряду. Зазнав репресії і М. Драгоманов. За указом російського царя Олександра II його було звільнено з посади професора Київського університету. На нього писались доноси, почалось переслідування, що змусило М. Драгоманова виїхати за кордон, стати політичним емігрантом. Поселився він в Женеві, яка в той час була центром всіх переслідуваних в Росії.

За кордоном М. Драгоманов разом із С. Подолинським і М. Павликом налагоджує випуск спочатку альманаху «Громада» (1878–1880) – п'ять книг, а згодом і однойменного безцензурного журналу. Метою цього видання було перенести в Україну західноєвропейський досвід створення національної держави. Поруч з художніми творами він уперше публікує знаменитий лист В. Белінського до М. Гоголя (1880), листи І. Тургенєва і К. Каведіна до О. Герцена як виразні свідчення тодішньої політичної думки (Драгоманов М. П. Вибране. – К.: «Либідь», 1991. – С. 416).

За кордоном М. Драгоманов ознайомився з вченням М. Бакуніна, що дало йому підстави ототожнити «безначальство» з «самоврядуванням». Співпрацював також М. Драгоманов з П. Лавровим – редактором соціалістичного журналу «Вперед».

М. Драгоманов взяв участь у світовому конгресі у Парижі, на якому використав авторитет І. Тургенєва, щоб ознайомити членів конгресу з доповіддю про реальну заборону царським урядом у 1876 році української літератури (Там само. – С. 617).

З Женеви М. Драгоманов два рази в 1875 і 1876 роках побував на Закарпатті, знайомився з злидненним життям цієї найбільш віддаленої на Захід вітки українського народу. Він побував від Попраду аж по Ясіня у селах і містах Закарпаття, встановив західний і південний кордон Закарпаття. Про свої враження про перебування на Закарпатті він згадував, що «обідаючи в ресторані в Чопі пригадав я малярську і жидівську зневагу, темноту народну, тупість, егоїзм і слабодушність інтелігенції руської – і мені стало гірко, як ніколи не було... я не бачив як переді мною поставили вино й страву, і коли отямився, то побачив як в мене з очей капують сльози прямо в тарелку» (М. Драгоманов. Австро-угорські спомини. – Львів, 1892. – С. 430).

Про самих закарпатців М. Драгоманов добре писав у своїй статті «Ранений брат». У ній він пише: «Є ще одна частинка нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата... Це Закарпатська Русь-Україна... Тому що я був першим українцем, що відвідав Закарпатську Русь-Україну і тому що я її побачив, що вона відрізана духовно навіть від Галичини більше, ніж Австрія від Європи – то я собі дав Ганібалеву (тверду) присягу працювати для того, щоб приєднати Закарпатську Русь-Україну до нашого національного демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок».

Кінець 70-х років XIX ст. став найвищим злетом для М. Драгоманова. Як політичний мислитель він пише такі твори: «Шевченко, українофілія і соціалізм», «Чиста мета потребує чистих засобів», «Турки внутрішні і турки зовнішні», «Внутрішнє рабство і війна за звільнення» та ін.

У 80-і роки М. Драгоманов стає редактором газети «Вольное Слово» і в 1882–83 роках публікує в ній серію статей, назви яких промовляють самі за себе: «Об иллюзиях конспираторов и революционеров», «Нечто о

чистоте средств», «Динамитно-анархическая эпидемия и самоуправление», «Мирный и умеренный элемент в русском социально-революционном движении» та інші. В них автор відстоює моральні принципи політичної боротьби, різко засуджує терористично-революційний народницький шлях реорганізації суспільства. В ці роки політична думка Драгоманова знаходить концентрований вираз в конституційному проекті «Вольный Союз – Вільна Спілька». У цій праці він висловлює концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї гармонійно розвинених особистостей. Досягнення цього ідеалу Драгоманов вбачає у федералізмі з максимальною демократією та самоврядуванні громад і областей.

Іван Франко вважає, що «Драгоманов не є і ніколи не був кабінетним вченим, таким, що сидить у старих книжках і не знає про те, що довкола нього діється, його наукова діяльність тим власне цікава, що вона якнайтісніше в'яжеється з дійсним життям. У нього на першій місці завжди стоїть не книжка, а жива людина, маса людей, він не писав ані одного слова, котре б не відносилось до живих людей, до живих обставин і до тих питань, котрі так чи інакше порушують думки і чуття оточуючої його громади».

При всій напористості своїх суджень М. Драгоманов ніколи не був доктринером, він завжди прагнув розглядати явища і факти історичним об'єктивним поглядом, на тому ґрунті, де вони постали, в їхній еволюції (М. Драгоманов. Вибране. – К.: «Либідь», 1991. – С. 615).

Останні роки, з 1889 по 1895, М. Драгоманов прожив у Софії, де працював професором загальної історії історико-філологічного факультету щойно створеної вищої школи, яка пізніше перейшла у нинішній Софійський університет. У Софії М. Драгоманов написав і свою найкращу працю «Чудацькі думки про українську національну справу». У цій праці він гостро критикує політичну нетерпимість українських націонал-демократів.

Наприкінці 1894 року у Львові учні і друзі М. Драгоманова відзначали 30-річний ювілей його громадсько-політичної і літературно-наукової діяльності. На святкування прибуло біля 600 делегатів, що свідчило про велику популярність вченого. Виступаючи на святі уже тоді заслужено назвали М. Драгоманова одним із найвизначніших мислителів нашого часу. Виступив на святі і М. Драгоманов, який порівняв своє життя останніх років із вибухом світла в лампаді перед тим, як її згаснути. Ці його слова стали пророчими. 20 червня 1895 року М. Драгоманов пішов із життя. Його ідеї стали безсмертними, бо вони вивели український народ на широкий шлях європейської цивілізації.

Політичні погляди і програми М. Драгоманова сформувалися завдяки двом основним джерелам, ще в студентські роки під впливом М. Костомарова. На початку 60-х років М. Драгоманов, будучи ідеологом «Громади» визначив певні напрямки і засади діяльності: в культурі – це

раціоналізм, в політиці – федералізм, а в соціальних питаннях – демократизм. При цьому федералізм М. Драгоманов розумів значно ширше, ніж форму державно-територіального устрою, намагався надати йому не лише національного, але і соціально-політичного характеру. Першою особливістю поглядів М. Драгоманова було те, що він федералізм розглядав з політологічної точки зору – як принцип зв'язку частини і цілого в територіально-політичному устрої держави, як політико-правову ідею досягнення компромісу загальнодержавних і місцевих інтересів.

Другою особливістю його поглядів є науковий, системний підхід до політики. Запропонована М. Драгомановим система політичного реформування суспільства найповніше викладена і обґрунтована ним у таких його творах як «Историческая Польша и Велико-русская демократия», в конституційному проекті «Вольный Союз – Вільна Спілька» та «Опыт украинской политики – соціальної програми».

Основні ідеї його політичної програми такі.

Ідея перша. Використання конституціоналізму як універсального засобу досягнення політичної свободи.

Ідея друга. Політична децентралізація і широке місцеве самоврядування як засіб подолання конфлікту між державою і суспільством. Для досягнення справжньої політичної свободи, – говорив він, – недостатньо лише замінити один тип правління на інший. Він далекоглядно попереджав, що російським соціалістам не слід тішити себе, що з поваленням самодержавства в Росії зникне політична несвобода... Гарантією політичної свободи може бути лише одночасне послаблення центральної державної влади, ліквідація самодержавного бюрократичного апарату, запровадження прав особи і самоврядування громад і областей, а не заміна центральних державних установ (царських) парламентськими, хоч навіть і республіканськими.

Ідея третя. Ведення національно-визвольної боротьби лише мирними політичними і просвітницькими засобами. Вирішення цієї проблеми вчений бачив у створенні федерації, але не національної, а федерації на політичній основі.

Цікавою і актуальною є думка М. Драгоманова про шляхи завоювання волі для українського народу. За прагненням українського народу до волі, – пише він, – не слід забувати і про інші народи. Такі громади як волоські, болгарські, сербські, московські, польські, німецькі та інші, що живуть в Україні, «мусять мати в усьому рівне право і однакову волю з українцями». Лише за цієї умови народності, що населяють Україну, будуть ланками, які зв'язуватимуть українську націю із народами сусідніми. Особливо цікавою з погляду сьогодення є його думка стосовно відродження і поширення української мови на теренах наукових і освітянських. Серед них на особливу увагу заслуговують:

... думка про те, що оскільки обов'язкове застосування української мови пов'язане з великими труднощами, її введення має бути поетапним, поступовим;

... надання повної свободи до ширшого розвитку української та інших місцевих мов, викладання українською мовою в середніх і вищих навчальних закладах;

... запровадження у всіх середніх і вищих навчальних закладах особливих кафедр для місцевих мов (наприклад, в УжНУ – кафедр угорської, словацької, румунської, німецької мов), відкриття при цих кафедрах курсів для розвитку української та інших місцевих мов;

... контроль місцевих органів за поступовим розвитком ступеня широти обов'язкового вжитку тієї чи іншої мови;

... питання вибору мови для спілкування між собою різноманітних установ повністю віддати на відкуп «канцеляристам». На нашу думку, такою мовою міжнародного спілкування повинна бути державна мова, мова корінної нації.

... М. Драгоманов першим з вчених українців поставив національну свободу в безпосередню залежність від політичної свободи і рівня освіченості людей. Вирішення національного питання М. Драгоманов уявляв за формулою «космополітизм в цілях, націоналізм у формах і способах». Такий підхід М. Драгоманова до вирішення національного питання часто зустрічав повне непорозуміння навіть з боку найближчих його товаришів по боротьбі за українську справу. Українські націоналісти гостро критикували його за цю концепцію, а російські вчені за його працю «Историческая Польша и Велико-русская демократия» вважали його українським націоналістом.

М. Драгоманов – блискучий публіцист, чие перо весь час служило боротьбі проти політичної, духовної тиранії, проти вузьких кастових інтересів чи непросвіти. Він був і фольклористом. Його наукові статті поставили М. Драгоманова врівень з європейськими вченими того часу. Він був оригінальним критиком, глибоким фахівцем з історії античності і середньовіччя, громадським діячем і кореспондентом – писав про М. Драгоманова Р. С. Мішук з нагоди 150-річчя від дня народження у 1991 році (Р. С. Мішук. Сторінки великого життя. В кн.: М. П. Драгоманов. Вибране. – К.: «Либідь», 1991. – С. 605).

М. Драгоманов у своїх політичних творах намагався не тільки знайомити Європу з українським національним питанням, але і привнести європейськість в українську суспільно-політичну думку, підняти українське національне життя в Російській імперії і Австрійській монархії до рівня Європи. Як учений з енциклопедичними знаннями, як знавець історії він зумів свої дослідження поставити на належний науковий рівень. Найретельніший дослідник спадщини М. Драгоманова в Радянському Союзі І. С. Романченко справедливо вбачав силу історичного методу

М. Драгоманова в тому, що вчений і публіцист «умів бачити загальне і особіне, національне і загальнолюдське, індивідуальне і суспільне в їх тісному взаємозв'язку конкретного історичного процесу» (М.П. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. – 1970. – Т.1. – С.10).

М. Драгоманов прожив на світі лише 54 роки, але і за цей час свого життя він написав понад 2 тисячі друкованих праць, не враховуючи листування. М. Драгоманов, за словами своєї родички Лесі Українки, тримався і в літературі, і в політиці, і в приватному житті тієї засади, що чисте діло вимагає чистих засобів.

Значення М. Драгоманова для сьогодення полягає в тому, що він перший серед вітчизняних мислителів заклав основи для політологічних наук в Україні, вперше розробив не абстрактну програму політичного реформування Росії з метою гарантії свободи і для України. Він знайшов у політиці золоту середину між загальнолюдським і національним початками і відкрив шлях до їх забезпечення через конституціоналізм, політичну свободу, права людини і національне самовизначення. М. Драгоманов писав, що не може бути ніяких компромісів з совістю, ні терор, ні диктатура не можуть бути засобами побудови суспільно-політичного ладу.

Про цю видатну людину, вченого ще не написано так багато, як про інших учених того часу, але його можна назвати сіллю української землі, він має своїх шанувальників, прихильників як діяч, який намагався вивести Україну на широкий шлях цивілізованого розвитку. Працю М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», написану за кілька років до смерті, можна вважати заповітом науковця у галузі дослідження української історії. У ній він закликав співвітчизників боротися разом з іншими народами проти самодержавства, за свободу й децентралізацію суспільно-політичного життя.

Наукова діяльність цього видатного українського історика, літературознавця, фольклориста й філософа, не лише стала надбанням тогочасного українознавства, а й дала поштовх подальшому розвитку української соціально-політичної думки. Його ідеї виявилися прийнятнішими на західноукраїнському ґрунті, хоч зазнали їхнього впливу і діячі Наддніпрянщини.

Головні наукові праці М. Драгоманова були присвячені теоретичній політології, політичній історії або конкретній політиці.

М. Драгоманов, будучи одним з найпрогресивніших діячів свого часу, у наукових працях, громадській і політичній діяльності проаналізував і систематизував чимало ідей, вплив яких на сучасний політичний розвиток світу здійснюється в наш час. Творчість М. Драгоманова в політичному сенсі цінна для нас як історична пам'ятка і як живі уроки політичної правди для сьогодення і для майбутнього.

1. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: «Либідь», 1991.
2. Драгоманов М. Вибрані твори. Автобіографія. – Прага – Нью-Йорк, 1937.
3. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. – К., 1970.
4. Драгоманов М. Австро-угорські спомини. – Львів, 1892.
5. Історія України в особах. XIX–XX ст. – К.: Вид-во «Україна», 1995.
6. Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. Вступ до політології. – К., 1998.
7. Франко І. «Ukraina iredenta» / В кн.: Політологія кінця XIX – першої половини XX ст. Хрестоматія. – Львів: Вид-во «Світ», 1998.